

ВИДАТНІ НІЖИНЦІ

ПИЛИП ВАСИЛЬОВИЧ КЛИМЕНКО (1887–1955)

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Минулого року виповнилося 125 років від дня народження українського історика Пилипа Васильовича Клименка. Після арешту й репресій його ім'я опинилося під забороною: науковець, який вчасно не опанував “єдино правильний” марксистський метод досліджень, учень помертвено розкритикованого чиновниками від науки М.В. Довнар-Запольського, він розділив долю інших представників київської історико-економічної наукової школи.

Підрунтя до майбутньої наукової діяльності уродженець Південної Чернігівщини П.В. Клименко отримав у Ніжині – навчаючись у класичній гімназії при місцевому історико-філологічному інституті, де свого часу навчався не один згодом видатний науковець. Ніжин, Ніжинщина, Чернігівщина загалом мала місце й у подальших його наукових студіях – одне з ґрунтовних стосується з'ясування першопочатків Ніжина; досліджував учений також середньовічну соціально-економічну історію Чернігівщини, зокрема цеховий устрій і їх діяльність.

Пропонуємо дослідження київського дослідника *Андрія Шаповала*, присвяченого огляду й аналізу структури та складу особового фонду П.В. Клименка, яких знаходиться в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, а також кілька досі невідомих науковому загалу заміток із рукописної спадщини вченого.

УДК 930.253(092)Клименко

Андрій ШАПОВАЛ
(Київ)

Документальна спадщина історика Пилипа Васильовича Клименка

Цього року виповнюється 125 років від дня народження відомого історика, археографа, джерелознавця та організатора архівної справи в Україні у 1920–1930-х роках Пилипа Васильовича Клименка. В українській історіографії є низка праць [1], присвячених ученому, серед яких слід виділити дослідження Г.К. Волкотруб [2], де ґрунтовно проаналізовано діяльність і науковий доробок П.В. Клименка. У роботі над життєписом історика їй у нагоді став особовий фонд вченого [3], що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), який досить повно ілюструє життя, діяльність і творчий набуток фондоутворювача.

НІЖИНСЬКА
СТАРОВИНА
Вип. 13(16)
КИЇВ
2012

У даному дослідженні ставимо за мету ознайомити дослідників життя та творчості П.В. Клименка зі структурою та документами його особового фонду, які, на нашу думку, вимагають подальшого вивчення. Особливу увагу приділено аналізу документів, що висвітлюють зв'язок П.В. Клименка з Чернігівщиною та розкривають внесок вченого у дослідження Чернігівського краю.

П.В. Клименко народився 6 листопада 1887 р. у с. Ярославка Козелецького повіту Чернігівської губернії у заможній козацькій родині. Початкову освіту здобув у місцевій земській школі, потім навчався у Козелецькому міському училищі, а в 1899–1907 роках – у Ніжинській класичній гімназії, після закінчення якої вступив на економічне відділення Санкт-Петербурзького політехнічного інституту. Проте вже через рік повернувся в Україну, де протягом 1908–1912 років навчався на історичному відділенні історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира [4].

Закінчивши університет, П.В. Клименко деякий час працював у Київському центральному архіві давніх актів. У 1914 р. його було затверджено професорським стипендіатом на кафедрі російської історії Київського університету, де підготовкою молодого науковця керував професор М.В. Довнар-Запольський. Після того, як у 1915 р. через військові дії I Світової війни університет було евакуйовано до Саратова, П.В. Клименко виїхав до Москви, де продовжив освіту, працюючи в місцевих архівах і бібліотеках. Повернувшись у 1916 р. до Києва, він став членом організації “Молода академія”, до якої входили молоді вчені, що виступали за українське національне відродження. В 1918 р. П.В. Клименко закінчив магістерський курс і одержав звання приват-доцента. Однак йому як прихильнику української ідеї заборонили викладати в університеті й не дали змогу захистити магістерську дисертацію.

У 1918 р. П.В. Клименко на запрошення М.В. Довнар-Запольського прочитав курс лекцій із західно-руської історії в Київському археологічному інституті. В 1919 р. він повернувся до Київського університету в якості приват-доцента. Проте, невдовзі його було запрошено на роботу до Українського державного університету в Кам'янці-Подільському, де протягом 1919–1923 років П.В. Клименко працював на посадах приват-доцента, професора й декана історико-філологічного факультету (з 1921 р. – Кам'янець-Подільський інститут народної освіти). Як декан історико-філологічного факультету, П.В. Клименко обіймав посаду й голови Архівної комісії, що діяла при навчальному закладі.

У жовтні 1921 р. П.В. Клименко був арештований ВУЧК за проведення “контрреволюційної націоналістичної роботи”, але через 6 місяців його звільнили за недоведеністю звинувачень. Весною 1922 р. П.В. Клименка призначили завідувачем сектора історії культури Науково-дослідної кафедри історії Поділля при Кам'янець-Подільському інституті народної освіти. Незабаром учений очолив цю кафедру, яку було перейменовано на Науково-дослідну кафедру народного господарства та культури Поділля.

Одночасно в 1919 р. П.В. Клименко очолив Відділ охорони пам'яток старовини і мистецтва при Головному управлінні мистецтв та національної культури Міністерства народної освіти УНР, у серпні того ж року його також обрали головою Архівної комісії при МНО УНР. У 1921 р. був створений Кам'янецький повітовий комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи, головою якого став П.В. Клименко. Протягом 1923–1924 років учений завідував Кам'янець-Подільським архівним управлінням.

У січні 1925 р. П.В. Клименко залишив Кам'янець-Подільський і повернувся до Києва. Впродовж 1925–1930 років він був постійним співробітником Науково-дослідної кафедри історії України, яку очолював М.С. Грушевський. Паралельно співпрацював із Археографічною комісією ВУАН (1924–1933) та Центральним архівним управлінням УСРР (1931–1933).

Після розгрому Науково-дослідної кафедри історії України П.В. Клименко залишився без роботи. Тільки у травні 1932 р. за сприяння Ф.Л. Ернста йому вдалося влаштуватися на роботу до Всеукраїнського історичного музею імені Т.Г. Шевченка на посаду завідувача відділу феодалізму. Однак уже в грудні 1933 р. за контрреволюційну діяльність й пропагування в експозиціях націоналістичних концепцій М.С. Грушевського вченого звільнили з музею, а його праці було вилучено з продажу й заборонено до розповсюдження.

Після цього майже 5 років П.В. Клименко ніде не працював. 9 травня 1938 р. його заарештували за звинуваченням у приналежності до “антирадянської буржуазної націоналістичної організації”. Вченого було засуджено до позбавлення волі на 6 років із поразкою у правах на 3 роки. Заслання він відбував у м. Солікамськ.

Після звільнення у листопаді 1943 р. П.В. Клименко був направлений на поселення в с. Чилик – одного з районних центрів Алма-Атинської області. Вчений прагнув повернутися до наукової роботи і спробував влаштуватися співробітником Казахського філіалу Академії наук СРСР. Однак, не маючи документів, що підтверджували б його науковий ступінь або вчене звання, це зробити йому не вдалося.

У березні 1946 р. П.В. Клименко повернувся на батьківщину в м. Козелець Чернігівської області, де мешкала його рідна сестра Марфа Василівна Закревська, яка невдовзі померла. Не змігши й тут влаштуватися на роботу, вчений поновив активну дослідницьку діяльність. Проте, жодний часопис не зважувався публікувати праці історика. Неможливість реалізувати себе, самотність, погіршення стану здоров'я спричинили до рішення піти з життя добровільно. 8 липня 1955 р. П.В. Клименко закінчив життя самогубством.

У 2005 р. в результаті науково-технічного опрацювання документів ученого, що перебували в ІА НБУВ, було сформовано фонд № 354 “Клименко Пилип Васильович (06.11.1887–08.07.1955) – учений в галузі історії та архівознавства”, який складається з одного опису, що містить 242 справи (хронологічні рамки документів фонду – 1718–2005 р.). Справи опису систематизовано за 5 розділами: 1) наукові праці та робочі матеріали; 2) біографічні документи, 3) документи про діяльність; 4) листування, 5) зібрані матеріали.

До розділу “Наукові праці та робочі матеріали” включено 131 справу за 1917–2005 роки. Переважна більшість представлених у фонді розвідок П.В. Клименка – це автографи та машинопис із авторськими правками його неопублікованих праць з додатками та підготовчими матеріалами до них. Наукові праці вченого об'єднані у 106 справ, які містять 12 монографій і 37 статей (окремі праці мають кілька варіантів, деякі розвідки, на жаль, представлені лише фрагментами), 1 доповідь, 6 рецензій, щоденник археологічних розкопок на території заводу “Азовсталь” (м. Маріуполь) у 1931 р., “Програму для збирання матеріалів до історії цехового ладу на Україні” (1928 р.), план-проспект монографії “Господарство і побут рудників залізних на Волині” та 2 збірники документів, підготовлених науковцем (“Інвентарна реформа на Правобережжі 1847–1848 рр.”, “Крест'янские волнения на Правобережной Украине при проведении инвентарной реформы 1847–1848 гг.”). До розділу також увійшла

бібліографія праць П.В. Клименка, складена дослідницею його життя й діяльності Г.В. Волкотруб, що нараховує 57 позицій за 1914–1932 р.

У центрі наукових зацікавлень П.В. Клименка була проблема соціально-економічного розвитку України в XVI–XIX ст. У фонді відклалися праці вченого, у яких на основі ґрунтовного аналізу багатого джерельного матеріалу, зокрема документів архівів Києва, Харкова, Чернігова, Полтави, Москви, Санкт-Петербурга, матеріалів переписів українського населення 1654, 1666, 1764, 1767 р., записових книг українських цехів, цехових статутів тощо, висвітлено розвиток ремісничого виробництва й особливості цехового ладу в Україні (“Цехи на Україні”, “Ремісничий рух як елемент суспільної організації”); відображено історію сільського господарства та цукрового виробництва (“Розвиток сільського господарства й цукрової промисловості Росії й України”); простежено професійно-станову змінність українського населення за доби Гетьманщини й показано співвідношення міського і територіального населення України в цей період (“До проблеми відношення міста і території на Україні за Гетьманщини”); відображено рух українського населення Лівобережної України XVIII–XIX ст. (“Рух виробничий української людности лівого боку Дніпра у XVIII ст. (1666–1766 pp.)”, “Українські історично-статистичні матеріали для історії руху населення Лівобережної України у XVIII ст.”, “Історично-статистичні матеріали про рух української людности XIX ст.”, “Історія статистичних досліджень на Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.”)

У фонді зберігаються джерелознавча розвідка П.В. Клименка “Компути та ревізії XVIII ст.” (1930 р.) та підготовлена вченим документальна збірка “Цехова книга бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів міста Кам’янець-Подільського від 1601 р. до 1803 р.” (1932 р.), які містять важливі документи з соціально-економічної історії України XVII–XIX ст. Це останні опубліковані праці П.В. Клименка. Після 1932 р. вчений написав ще близько 90 розвідок, жодна з яких не побачила світ [5].

У розвідках “Двір в українському землеволодінні XVIII ст.”, “Гадка про двір”, “Порівняння значення термінів “двору” і “дому” у трьох редакціях Литовського статуту”, “Значення поняття “двору” та його історична суть у селянсько-козацькому землеволодінні” П.В. Клименко дослідив походження, еволюцію та своєрідність українського двору, проаналізував його правові, економічні та культурно-побутові аспекти і визначив основні типи українського двору, кожному з яких надав розлогу характеристику. Дослідження П.В. Клименко проілюстрував схемами та кресленням окремих дворів поміщиків і селян Чернігівщини й Поділля XVIII–XX ст., серед яких можна знайти й схему двору Василя Клименка (батька вченого) у с. Ярославка.

Велику увагу П.В. Клименко приділяв дослідженню історії Великого князівства Литовського. У фонді відклалися низка праць ученого, присвячених проблемам становлення у Литві феодального суспільства та правління литовського короля Миндаугаса, який започаткував литовську державність. Зокрема, це монографії “Гене́за Литовського феодалізму в половині XIII століття”, “Литва за часів Миндовга”, “Створення Литовського князівства під проводом Миндовга та його сина Вайшелка в половині XIII століття” і стаття “Відділення литовських земель від Лівонського ордену при Миндовгу”. Також у фонді містяться розвідки П.В. Клименка “Соціально-економічні зв’язки Германії і Литви в X–XII ст.”, “Литовські поринги”, “Литовские поринги и значение их для литовской сказки” та рецензія вченого на статтю В.Т. Пашуто “Возникновение Литовского государства”.

Узагалі, П.В. Клименко мав досить широке коло наукових зацікавлень, про що свідчать праці вченого, які зберігаються в його особовому фонді: “Релігійна культова символіка Стародавньої Греції на міфологічних та археологічних матеріалах”, “Пісні про Нібелунгів”, “Пережитки суперечностей матриархату і патріархату в оповіданні Миколи Гоголя “Сорочинський ярмарок”, “Противоречия Л. Толстого”, “Етика Бенедикта Спінози”, “Українська мова літературна та діалекти”, “Організація гайдамацьких повстань 1734–1740, 1750, 1768 рр.”, “Борьба украинского народа во главе с казацкими полковниками (Палием) против шляхетского социально-экономического и национального-религиозного угнетения”, “Доменна піч у м. Чуднові 1773–1793 рр.”, “До історії чумацької возовиці на Поділлі в першій половині ХІХ ст.”, “Українське національне відродження”, “Космічне і психічне: роздуми, спостереження, замітки про українську націю та її роль у світі” тощо.

Кілька праць П.В. Клименка торкаються літературознавчих проблем. Зокрема, у дослідженні “Українська література і пролетарська культура” вчений проаналізував розвиток української культури з ХVІІ ст. крізь призму відображення національних інтересів і соціальних прагнень різних верств українського населення. Окрему справу складають роздуми П.В. Клименка щодо творчості українського поета Т.Г. Шевченка з точки зору її дотичності до російської літератури та культури, які вчений записав з нагоди перевидання “Кобзаря” у 1947 р.

Важливе місце у творчості П.В. Клименка займають дослідження з історії Чернігівщини, написані вченим, переважно, у “козелецький” період його життя та наукової діяльності (1946–1955). Серед документів фонду зберігаються автографи статей “Чернігівщина і Україна”, “Ремісницьке виробництво м. Остра”, “Визначна історична знахідка в Козельці”, “Богдан Хмельницький і Козелець”, додатком до якої є копія указу гетьмана від 10 жовтня 1656 р. про будівництво у Козельці ратуші. У фонді міститься автограф статті П.В. Клименка “До історії міста Ніжина”, у якому вчений розглядає Ніжин як витвір українського козацтва і міщанства та культурно-освітній осередок Лівобережної України [6].

Низка праць П.В. Клименко присвятив висвітленню соціально-економічного розвитку м. Чернігова у ХVІІІ ст., оскільки вчений вважав, що Чернігів, не зважаючи на своє славне минуле, на той час ще не мав “писаних історій” [7]. У розвідці “Людність міста Чернігова у ХVІІІ ст.” науковець на основі аналізу переписів населення Чернігова 1713, 1735, 1750, 1756–1759, 1764, 1782 р. дослідив кількісний, становий і професійний склад населення міста та його еволюцію протягом ХVІІІ ст. Міщанський стан досліджено у праці “Чернігівське міщанство 200 років тому назад”. У статті “Черниговские цеховые ремесленники ХVІІІ ст.” П.В. Клименко розкрив особливості організації та діяльності ремісничих цехів м. Чернігова, їх відмінність від західноєвропейських і російських.

В окремий підрозділ опису виділено робочі матеріали, приналежність яких до конкретних праць П.В. Клименка встановити не вдалося, й які було сформовано в справі за окремими темами: документи до проблеми козацьких землеволодінь і соціально-економічного становища окремих губерній України в ХVІІ–ХІХ ст.; матеріали про соціально-економічний розвиток губерній Росії, Малоросії (Київська, Полтавська, Чернігівська, Волинська), Білорусії у другій половині ХVІІІ – 30-х роках ХХ ст.; етнографічні матеріали (записи народних і релігійних обрядів, казок, пісень тощо); таблиці зведених даних посівних площ і культур, норм харчових продуктів на душу населення по губерніях України; списки жителів чоловічої статі по повітах Чернігівської

губернії (XVIII ст.). Також представлено анотовану картотеку з питань землеволодіння та картотеку з проблем розвитку економіки сільського господарства Поділля (середина XVII ст. – кінець XVIII ст.), перша з яких була складена П.В. Клименком на основі документів Генерального слідства Чернігівського полку за 1729 р., а друга – за документами Кам'янець-Подільського окружного архіву.

З біографічних документів (17 справ за 1933–1953 роки) у фонді зберігаються копія атестата зрілості П.В. Клименка, заяви науковця до місцевих комітетів ВУАН і Всеукраїнського історичного музею імені Т.Г. Шевченка з проханням про звільнення з посади завідувача відділу феодалізму музею, довідка про роботу П.В. Клименка у Всеукраїнському історичному музеї імені Т.Г. Шевченка, датована 8 січня 1936 р. і яка містить його автобіографію, доповнену вченим 29 травня 1948 р. Серед документів відклалася фотографія, на якій імовірно зображено П.В. Клименка на заняттях художнього гуртка, адже відомо, що вчений збирав твори мистецтва. Ще одне фото П.В. Клименка на випускному планшеті Ніжинської класичної гімназії за 1907 р. зберігається в Ніжинському історико-краєзнавчому музеї імені Івана Спаського.

У фонді відклалася опис майна П.В. Клименка, складений співробітниками 2-го відділу УДБ НКВС УРСР під час арешту вченого, який засвідчує, що у власності вченого знаходилися бібліотека у кількості 1500 книг й досить велика колекція картин і малюнків. Також представлені довідка Чиликського раймісцевкому профспілки працівників споживчої кооперації від 9 березня 1944 р. про потребу П.В. Клименка в одязі і взутті для отримання дозволу на одержання посилки та заява вченого до медичної комісії с. Чилик про тяжкий стан здоров'я з проханням підтвердити, що місцеві кліматичні умови несуть загрозу його життю.

Повернувшись до рідного краю, в Козельці П.В. Клименко, не маючи роботи, змушений був продавати речі, звертався до музеїв із пропозиціями придбати картини, світліни, цінні документи, окремі художні вироби з його колекцій. Так, у фонді містяться заява П.В. Клименка до директора Музею українського мистецтва у м. Києві щодо рішення закупівельної комісії про придбання у нього 5 рушників і 2 портретів роботи І.М. Сошенка, розписка від головного зберігача Київського державного музею російського мистецтва про прийняття від вченого етюду В.Є. Маковського “Сцена в лісі”, розписка від комісії Державного історичного музею УРСР про одержання від П.В. Клименка різних художніх виробів, лист від Чернігівського державного історичного музею про закупівлю у науковця окремих речей, листування з керівництвом Центрального будинку авіації та протиповітряної оборони імені М.В. Фрунзе у Москві щодо придбання у П.В. Клименка фотографій та інших документів з діяльності авіаконструктора О.Д. Карпеки.

Цікавими є документи про передачу П.В. Клименком портретів М.І. Гулака та О.О. Навроцького й інших речей для придбання Державним музеєм Т.Г. Шевченка у Києві. Зокрема, із супровідних записок ученого можна дізнатися про окремі факти життя й діяльності члена Київської старої громади А. Матвієва (попереднього власника картин), який після виходу у відставку з посади з ректора Варшавської гімназії протягом 1910–1920 роках мешкав із родиною у Козельці, де досліджував історію міста й Козелецького повіту та на підставі зібраних протягом всього життя матеріалів писав розвідку про Кирило-Мефодіївське братство. П.В. Клименко познайомився з А. Матвієвим у 1915 р., коли збирав у Козельці матеріал з історії ремісництва [8].

У фонді зберігаються записи П.В. Клименка про політичні події 1917–1919 років,

серед яких особливий інтерес викликають сторінки, що висвітлюють процес українізації армії влітку-восени 1917 р., історію створення 1-го українського корпусу та діяльність генерала П.П. Скоропадського в цей період [9].

Серед документів відклалися щоденник, який у 1951–1953 роках вів П.В. Клименко, проживаючи у Козельці, та клопотання вченого до Козелецького районного відділу соціального забезпечення від 22 жовтня 1952 р. про оформлення його у будинок інвалідів.

Документи з діяльності П.В. Клименка (19 справ за 1915–1954 р.) містять звіт П.В. Клименка про наукову роботу як професорського стипендіата Київського університету Св. Володимира із супровідним листом молодого вченого до М.В. Довнар-Запольського, документи про його педагогічну роботу в Кам'янець-Подільському університеті, зокрема матеріали до курсів лекцій “Історія України”, “Суспільно-політична історія Галицько-Волинського князівства в XIII–XIV ст.”, “Допоміжні історичні дисципліни”, курс лекцій з історії України, спеціально розроблений для студентів-правників, проект програми з політичної економії, складений науковцем, окремі лекції: “Історія міжнародного становища України”, “Проблема територій державної України”, “Історія українських університетів” тощо.

Про великий авторитет, що мав вчений серед наукового співтовариства у 1920-х роках, свідчать документи щодо рецензування П.В. Клименком статуту Українського транспортно-промислового банку, листи від Ювілейного комітету зі святкування 70-річчя академіка ВУАН Д.І. Багалія з пропозицією надіслати статтю до збірника на пошану ювілянта й від Історичної комісії для вивчення східних і західних земель Пруссії у м. Кенігсберг з приводу статті П.В. Клименка “Відділення Литовських земель від Лівонського ордену при Миндовгу”.

На початку 1930-х років П.В. Клименко проводив інтенсивну науково-дослідну діяльність, що засвідчує клопотання вченого до Археографічної комісії ВУАН від 14 січня 1931 р. про відрядження до Житомира, де мав намір виявити історико-статистичні матеріали про рух людності на Україні та її професійну диференціацію наприкінці XVIII – початку XIX ст., а також зібрати матеріал, дотичний до волинських цехів, у архівних фондах губернського правління, казенної палати, окружного суду; Кам'янець-Подільського, де, крім архівних документів, учений планував дослідити матеріали, що зберігалися в міському музеї та костьолах; Заслава – з метою вивчення цехових записових книг, що відклалися в місцевому шкільному музеї; Чернігова і Полтави, де науковець мав дослідити архівні фонди окружних судів з метою виявлення та вивчення документів про цехове ремісництво і купецтво [10].

Як сумлінного науковця і досвідченого педагога характеризують П.В. Клименка документи про діяльність вченого на посаді завідувача відділу феодалізму Всеукраїнського історичного музею імені Т.Г. Шевченка – акт перевірки комісією партосередку об'єднаних музеїв роботи відділу феодалізму у першому півріччі 1933 р., де було зроблено висновок, що експозиції відділу суперечать марксистській концепції історичного процесу; ухвала колективу відділу, у якій зі свого боку вказувалося, що в даному акті комісія не відобразила плідну науково-дослідну й аспірантсько-підготовчу роботу відділу; програма практикуму аспірантів у відділі феодалізму музею, звіт про його виконання, методичні рекомендації для аспірантів, написані П.В. Клименком [11].

До фонду увійшло листування П.В. Клименка з редакцією газети “Деснянська правда” (1952) з приводу публікації у часопису його статті “Чернігівське міщанство 200

років тому”. Отримавши відмову, вчений попросив редколегію передати його статтю до Чернігівського історичного музею, у якому діяла експозиція з історії цехового ремісництва [12]. Також відклалося листування П.В. Клименка з редакціями журналів “Вопросы истории” (1954) і “Крестьянка” (1954), де вчений безуспішно намагався опублікувати свої праці, зокрема розвідку “Русские ремесленные цехи”. Пояснюючі бажання опублікувати свою статтю про партизанів Чернігівщини у московському часопису, П.В. Клименко у листі до редакції “Крестьянки” наводить дані про історичні зв’язки Москви з Чернігівським краєм, зокрема згадує видатного українського і російського письменника Миколу Васильовича Гоголя, який навчався у Ніжинській гімназії вищих наук (нині – Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя), а працював і помер у Москві [13].

Привертають увагу листи П.В. Клименка до АН Грузинської РСР, написані вченим 4 листопада і 9 травня 1954 р. Прагнучі бути корисним суспільству, а також донести результати своїх досліджень до фахівців, П.В. Клименко пропонував грузинським науковцям свою допомогу у дослідженні зв’язків між ремісниками Київської Русі та Грузії [14].

У розділі “Листування” вміщено 25 справ за 1923–1954 р., документи яких є важливим джерелом вивчення біографії, наукової та видавничої діяльності П.В. Клименка. Так, його листи до сестри М.В. Закревської й небоги Ольги, датовані 1940–1946 роками, містять цінну інформацію про життя вченого на засланні та у с. Чилик. У них Пилип Васильович прохав рідних будь-що зберегти його рукописи та бібліотеку, що мала велике наукове значення [15]. У листах П.В. Клименка до А. Янулайтіса відображена його співпраця з литовським істориком над монографією про короля Миндовга. Також у фонді відклалися листи П.В. Клименка до інших вчених і редакторів різних видавництв, які розкривають творчу лабораторію науковця та методику його роботи над такими працями як “Цехи на Україні”, “Компути та ревізії XVIII ст.”, “Виробничий рух української людності у XVIII ст.”, “Литовські поринги”, “Русские ремесленные цехи” тощо.

У фонді зберігаються листи до П.В. Клименка від академіка ВУАН П.А. Тутковського, вченого-лексикографа, наукового співробітника ВУАН В.Г. Дубровського, литовського вченого А. Янулайтіса, вченого секретаря Державного російського музею Ю.А. Лебедевої й інших. Окремо слід виділити епістолярій відомого історика української літератури В.Я. Герасименка (4 од. зб. за 1924–1927 роки). В 1923–1924 роках він був аспірантом, науковим співробітником і секретарем Науково-дослідної кафедри народного господарства та культури Поділля при Кам’янець-Подільському ІНО, яку очолював П.В. Клименко. Молодий учений вважав П.В. Клименка своїм науковим наставником, якого, переїхавши до Одеси, повідомляв про свою наукову діяльність, зокрема досягнення у дослідженні життя й творчості С. Руданського [16].

Документи, зібрані П.В. Клименком (59 справ за 1718–1966 р.), включають оригінал указу Петра I про розведення овець у Малоросії з метою отримання вовни для виготовлення сукна, рукописну копію промови чернігівського полковника П. Полуботка до Петра I з викладенням протесту проти заходів О. Меншикова, оригінали документів про діяльність цехів, українське землеволодіння в XVIII–XIX ст., оригінали документів про підтвердження дворянства, судові акти на право володіння землею, дарчі грамоти на володіння маєтками, садибами тощо, список фотографічних кліше архітектурних споруд м. Козелець, документи про роботу цукроварень Броварського району Київської обл., географічно-економічний нарис Коростишівського району на Волині,

документи про діяльність Всеукраїнського історичного музею імені Т.Г. Шевченка, листи й праці окремих осіб тощо.

У фонді представлена “Цехова книга кушнірів м. Кам’янець-Подільського від 1702 р. до 1779 р.”, переписана М.З. Суслопаровим, який разом із П.В. Клименком протягом 1940–1965 років працював над цим джерелознавчим документом. У фонді зберігаються діаграми про кількісний і персональний склад Кам’янець-Подільського кушнірського цеху, іменний покажчик до цехової книги, біографії старших цехмейстерів й інші складені М.З. Суслопаровим документи, зокрема його наукова розвідка “Обрання цехового уряду Кам’янець-Подільського кушнірського цеху”, робота над якою була закінчена 3 серпня 1853 р. Як зазначав автор, це був останній матеріал, з яким ознайомився П.В. Клименко, працюючи над “Цеховою книгою кушнірів” [17]. Також відклалися 2 листа М.З. Суслопарова до О.С. Компан, з яких можна довідатися, що в останні роки свого життя П.В. Клименко працював над історією українського мистецтва [18].

Особовий архівний фонд Пилипа Васильовича Климента в зібранні Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, що має значну наукову цінність, досить повно висвітлює життя, діяльність та творчий шлях вченого, чекає на подальше дослідження фахівців.

Як зазначено вище, в особовому фонді П.В. Клименка відклалися значна кількість рукописів фондоутворювача, частина з яких досі ніде не друкувалася. Кілька з них – замітки вченого з історії м. Козелець, які подаємо для публікації зі збереженням графічних і стилістичних особливостей документів.

№ 1 – 5 лютого 1954 р. – [м. Козелець] – Замітка П.В. Клименка з історії Козельця

ВИЗНАЧНА ІСТОРИЧНА ЗНАХІДКА В КОЗЕЛЬЦІ

Недавно знайдено в Козельці побіля нового базару свинцеву вислу печатку. Діаметр печатки 4 см. На одній боці витіснено погруддя Св. Андрея. На другому літери в чотири рядки: 1) К бет т со ду Андреу. Вони визначають грецький напис: “Кирис боетхей то со дуло Андрею”, в перекладі “Господі допоможи рабу твоєму Андрею”. Печатка була привінчена до грамоти виданої князем Всеволодом, котрий християнське ім’я мав Андрей. Всеволод був найменший син Ярослава Мудрого і княжив у Переяславі 1054–1073 рр., у Чернігові 1075–1076 рр., у Києві (Великим князем) 1076–1091 рр. Відомі, знайдені в різних місцях України шість вислих свинцевих печаток цього князя з такими самими відображеннями та написами, але значно ліпшої роботи. Вони очевидячки привінчувалися до грамот видаваних, коли Всеволод був великим Київським князем. Знайдена у Козельці печатка привінчена була до грамоти виданої коли Всеволод був князем Переяславським чи Чернігівським. Документ до якого привінчена була печатка зберігався у найстарішій Козелецькій церкві Спаській, але сто років тому він десь загубився. Знайдена печатка підтверджує очевидячки, що м. Козелець існувало в домонгольсько-татарську добу і запусіло від татарських руйнацій.

К. Петрик.
(П. Клименко, Московська 13)
5 / II 54 р.

Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського,
ф. 354, оп. 1, спр. 98, арк. 2.
Рукопис, оригінал.

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ І КОЗЕЛЕЦЬ

1655 року 2 серпня делегація від міщан Козельця в Москві подала до уряду лист Богдана Хмельницького з проханням підтвердити самоврядування м. Козельця. Від себе делегати подали прохання, в котрому писали, що багато оселилося в Козельці втікачів зі Львова, Перемишля, Острога, Костянтинова, Каменець-Подільського і інших міст Правобережної України, кожен потребував допомоги, а тому прохали звільнити їх на кілька літ від податків і [підвізу], прилучити до міста 15 сіл околиць і землю на мило навколо міста, і підтвердити їх право самоврядування. 8-го серпня московський уряд задовольнив лист Богдана Хмельницького і прохання делегації м. Козельця. Уряд мотивував надання прав на землі біля міста (“добре”) правами наданими Козельцю православними Князями та Королями Польськими. Це свідчить що Козелецька делегація мала старі грамоти Київських руських князів домонгольських часів на земельні володіння міста. На додаток до цього Богдан Хмельницький 10 жовтня 1656 року для побудови урядового будинку відступив Козелецькому міщанству усі податки від продажу на базарі і прибутку з воскобойні.

К. Петрик.
(П. Клименко, Московська 13)
[1954 р.]

Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського,
ф. 354, оп. 1, спр. 95, арк. 2–2 зв.
Рукопис, оригінал.

Джерела та література

1. *Дивний І.* Український історик Пилип Клименко / І. Дивний // Наукові записки : Зб. праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 1. – К., 1996. – С. 356–386; *Компан О.С.* До 80-річчя з дня народження П.В. Клименка / О.С. Компан, М.З. Суслопаров // Український історичний журнал. – 1967. – № 7. – С. 135–139; *Матяш І.Б.* Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси / І.Б. Матяш. – К., 2001. – 228 с.
2. *Волкотруб Г.К.* Пилип Васильович Клименко (1887–1955) – історик, джерелознавець, архівознавець : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ганна Кирилівна Волкотруб. – К., 2005. – 20 с.
3. *Волкотруб Г.К.* До джерельної бази української біоісторіографії (особовий фонд П.В. Клименка) / Г.К. Волкотруб // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 254–257.
4. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІА НБУВ), ф. 354, оп. 1, спр. 134, арк. 1.
5. *Волкотруб Г.К.* Пилип Васильович Клименко... – С. 13.
6. ІА НБУВ, ф. 354, оп. 1, спр. 102, арк. 1–15.
7. Там само, спр. 165, арк. 3.
8. Там само, спр. 146, арк. 1–3.
9. Там само, спр. 149, арк. 1–10.
10. Там само, спр. 161, арк. 1.
11. Там само, спр. 164, арк. 1–11.
12. Там само, спр. 165, арк. 3.
13. Там само, спр. 168, арк. 2.
14. Там само, спр. 166, арк. 1–2.
15. Там само, спр. 170, арк. 1–5.
16. Там само, спр. 183, арк. 1–11.
17. Там само, спр. 226, арк. 20.
18. Там само, арк. 79.

Шаповал А.І. Документальна спадщина історика Пилипа Васильовича Клименка

Розглянуто структуру та документальний склад особового архівного фонду українського історика, джерелознавця, археографа П.В. Клименка, який зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Фонд є джерельною базою дослідження життя, діяльності та творчості вченого.

Ключові слова: П.В. Клименко, особовий фонд, документ, архівна справа.

Шаповал А.И. Документальное наследие историка Филиппа Васильевича Клименко

Рассмотрено структуру и состав документов личного архивного фонда украинского историка, источниковеда, археографа Ф.В. Клименко, который хранится в Институте архивоведения Национальной библиотеки Украины им. В.И. Вернадского. Фонд является источниковой базой исследования жизни, деятельности и творчества ученого.

Ключевые слова: Ф.В. Клименко, личный фонд, документ, архивное дело.

Shapoval A.I. The documentary heritage of historian Pylyp Klymenko

In article considering structure and contents of the documents of personal archival fund of Ukrainian historian, specialist in the field of source study and archeography P.V. Klymenko, which is storing in Institute of archival sciences of the National Library of Ukraine named by V.I. Vernadskiy. Fund is base of sources for studying life, activity and work scientist.

Key words: P.V. Klymenko, personal fund, document, archival affairs.

[надійшло до редакції: 27.09.2012 р.]

УДК 94 (477): 930.25

Віктор КОНДРАШОВ
(Миколаїв)

Архівні матеріали про ніжинський період життя А.Г. Єршова

Творчий доробок співробітника науково-дослідної кафедри історії культури та мови при Ніжинському інституті народної освіти Анатолія Григоровича Єршова (1897–1938) займає помітне місце в українській історіографії 20-х років ХХ ст. Найбільш плідний у науковому відношенні період його життя тісно пов'язаний з Ніжинською вищою школою, у стінах якої відбулося його становлення як дослідника історії України.

Наукову та громадську діяльність А.Г. Єршова характеризують документальні матеріали, що знаходяться в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР НБУВ), Відділі забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (ВДАЧОН).

Зокрема, у фонді Народного комісаріату освіти УСРР (ф. Р-166) ЦДАВО України зберігаються автобіографія А.Г. Єршова від 15 лютого 1922 р., звіти Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (далі – ННДК), в яких характеризується аспірантський період його життя, а в ІР НБУВ – машинописні варіанти його статті “До питання про час виникнення м. Ніжина” (ф. Х, од. зб. 17340) та рецензії на книгу В.І. Пічети “Введение в русскую историю” (ф. Х, од. зб. 17341–17342). Більш повно характеризують його життя та діяльність документи, що відклалися у фондах Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька (ділі – НІФІ) (ф. 1105) та Ніжинського